

Litteraturhistorie i skoleudgaver

Af Kaja og Henrik Denman

En januardag i 1885 samledes en lille gruppe københavnske dansklærere i daværende skolebestyrer, senere professor K. A. Schneekloths lejlighed i København, hvor de stiftede Dansklærerforeningen. Foreningen skulle i hovedtræk have tre formål: Dels at arrangere møder om emner af interesse for danskfaget, dels at påvirke offentligheden, bl.a. ministeriet i spørgsmål vedrørende danskfaget og dansklæreres arbejdsvilkår, og dels at udgive skønlitterære værker til brug i de højere skoler.

Det er det sidste mål, som er emnet for denne afhandling.

I 1890 kom den første buket skoleudgaver: Chr. Winthers *Hjortens Flugt* udgivet af Verner Dahlerup, Gyllembourg-Ehrensvärds *Ekstremerne* udgivet af Axel Sørensen, J. L. Heibergs *Recensenten og Dyret* udgivet af F. Christensen, Ludvig Holbergs *Det lykkelige Skibbrud* udgivet af Chr. Dorph og St. St. Blichers *Brudstykker af en Landsbydegns Dagbog* udgivet af Gerh. Hornemann. Dermed havde man skabt et begreb, som nu har eksisteret i mere end 100 år, nemlig Dansklærerforeningens udgaver, og i hele perioden har disse udgaver været med til at påvirke litteraturlæsningen og -forståelsen i de ældste klasser i folkeskolen og i gymnasiet. Med Dansklærerforeningens udgaver blev den danske litteratur i en vis forstand kanoniseret – Dansklærerforeningens udgaver blev i stor udstrækning de klassikere fra dansk (og senere nordisk) litteratur, som hørte med til den almene dannelse. Påvirkningen af generationers skoleelever – og dansklærere! – er dels sket gennem de værker, foreningen har udvalgt, og dels gennem udgavernes efterskrifter.

Dansklærerforeningens udgivelser kan derfor ikke undervurderes i betydning, og samtidig føjer de sig til den fortsatte skrivning af dansk litteraturs historie. De udgør et særskilt kapitel i dansk litteraturhistories egen historie. I det følgende vil vi se nærmere på den debat, der løbende har været om udgivelsernes mål og virkemidler. Efterfølgende analyserer vi en række Herman Bang-udgaver for at undersøge, hvordan litteraturhistorien og -pædagogikken er blevet præsenteret i praksis.

Dansklærerforeningen stiftes

Undervisningsministeriet udsendte i 1882 en anordning for danskundervisningen, som ændrede på undervisningens indhold. Ministeriet besluttede sig for den nye anordning uden at have inddraget dansklærerne i beslutningsprocessen.

Dansklærerne rasede – og ikke mindst en lille gruppe københavnske dansklærere, der besluttede at gøre noget ved sagen. Det, der faldt dem for brystet, var, at dansk blev gjort »til et eksamensfag med det dermed uundgåelige lektierteri i stedet for dets tidligere frie stilling, hvor vægten udelukkende kunde lægges på at fremelske elevernes frie interesse for den danske litteraturs skatte« (Dansklærerforeningen 1910, s. 3). Dansklærerne følte, at undervisningen fremover i højere grad skulle præges af simpelt terperi i litteraturhistoriske årstal og navne. De fandt det derfor nødvendigt at organisere sig, så fagkundskaben ville blive hørt. Foreningen blev stiftet »på grundlag af en litteraturpolitisk debat, en uenighed om hvordan man skulle undervise i litteratur i skolen« (Dansklærerforeningen 1985, s. 13) – en debat, der helt klart fortsætter med uformindsket styrke at dømme fra en af Dansklærerforeningens seneste udgivelser, *Dansk til eksamen* fra foråret 1996.

Den 19. januar 1885 mødtes fire mandlige dansklærere i skolebestyrer K. A. Schneekloths dagligstue, hvor de blev budt på værtens private cigarer, og hvor de diskuterede, hvordan de skulle gribe sagen praktisk an. Diskussionen mundede ud i stiftelsen af Dansklærerforeningen.

To forhold skal bemærkes. Dels at gruppen fra starten udelukkende bestod af mandlige dansklærere. Allerede i 1891 fik kvindelige lærere dog lov til at melde sig ind i foreningen. Dels at kredsen fra starten kun bestod af københavnske lærere. Lærere fra provinsen måtte vente til langt op i dette århundrede, før de fik lov til at være medlemmer.

Dansklærerforeningen opstillede fra starten to formål: Foreningen skulle blande sig i den offentlige debat, og den skulle drøfte faglige spørgsmål. Det første har gennem årene givet adskillige konkrete resultater, f.eks. i spørgsmålet om udsagnsordenes endelser, brugen af store bogstaver i navneord og afskaffelsen af aa til fordel for å. Det andet formål har væsentligst bestået i afholdelse af møder og seminarer og i en særdeles omfattende udgivelsesaktivitet.

I de første år samledes den fortsat beskedne kreds af dansklærere un-

der private former for at høre på foredrag og afholde diskussioner. Blandt emnerne kan nævnes et foredrag af Verner Dahlerup om periodeinddelingen i den danske litteratur, et foredrag af Kr. Nyrop om kilderne til Heibergs *Nej*, mens Alfr. Ipsen ved et arrangement læste højt fra sin bog om Georg Brandes. Emnerne berørte således både litterære og sproglige problemer.

Den beskedne start, der prægede Dansk lærerforeningen, fremgår af følgende:

Det var en lille udsøgt Kres, der mødtes i Professor Schneekloths private Lejlighed, og – naar der ikke holdtes Foredrag som de ovenfor nævnte eller lagdes Krigsplaner for Henvendelser til Ministeriet i Retskrivningsspørgsmaalet og lignende – forelæste for hinanden Indledningerne til Udgaverne, alt mens man røg Professor Schneekloths private Cigarer. (Dansk lærerforeningen 1935, s. 9)

Som det fremgår, stod det fra starten klart, at foreningen skulle besørge udgaver af den danske litteratur til undervisningsbrug. Der var i de første år tale om en gruppe ligesindede, der mødtes i privat idyl, men i løbet af forholdsvis få år voksede der en fast organisation ud herfra. Foreningen mente i de første år da heller ikke at have brug for love, og det fik den først i 1921.

At Dansk lærerforeningens stiftere var fremsynede, er der ingen tvivl om. Da de første love blev vedtaget i 1921, besluttede man, at medlems-tallet ikke kunne overstige 150. Den paragraf i loven blev dog fjernet efter nogle år, og i 1942 havde foreningen 350 medlemmer, i 1959 1307 medlemmer, og da foreningen i 1985 rundede 100 år, talte den ca. 10.000 medlemmer.

Som nævnt har Dansk lærerforeningen gennem hele perioden søgt at løse især to opgaver, som er blevet formuleret således:

Den har drevet mødevirksomhed som en inspiration til det daglige arbejde i skolen, ofte med det formål at finde nye veje i undervisningen. Desuden har den skaffet redskaber til den pædagogiske virksomhed ved udgivelsen af klassikere til skolebrug – en opgave, som med årene har fået et større og større omfang i et harmonisk samarbejde med Gyldendal, som har vist foreningen stor velvilje. (Dansk lærerforeningen 1960, s. 32)

Det er den anden opgave – udgivelsen af klassikere til skolebrug – som her har vores interesse. Lad os derfor se nærmere på, hvordan foreningen har opfattet sin udgivelsespolitik.

Udgaver med kommentarer

Dansklærerforeningens arbejde er blevet karakteriseret som »Laboratoriarbejdet med Eleverne« (Dansklærerforeningen 1935, s. 14). I laboratoriarbejdet indgik læsningen af dansk litteratur i pædagogisk tilrettelagte udgaver, dvs. med indledning og oplysende noter, realkommentarer. Dette laboratoriarbejde udsprang af en diskussion om, hvordan litteraturundervisningen skulle indrettes. Omvendt kan man af Dansklærerforeningens udgivelsesvirksomhed i vid udstrækning udlæse netop den diskussion. Under alle omstændigheder giver foreningen ved diverse jubilæer det indtryk, at selve opgaven at skaffe redskaber til den pædagogiske virksomhed ved udgivelsen af klassikere til skolebrug har været både væsentlig og succesfuld.

I de første mange år så Dansklærerforeningen det som sin opgave at gøre danske litterære værker tilgængelige for danskundervisningen i folkeskolen og på gymnasiet, men senere opstod også ønsket om og behovet for at udgive først nordiske hovedværker og siden en række af verdenslitteraturens klassikere. Når det trak ud med at kunne udgive nordiske forfattere som Henrik Ibsen i Dansklærerforeningens udgaver skyldtes det, at Norsk Gyldendal modsatte sig sådanne udgaver ud fra en betragtning om, at det i givet fald ville påvirke forlagets øvrige salg af klassikere negativt. Tilladelsen til Dansklærerforeningen blev derfor ikke udstedt fra Oslo.

Til gengæld kom der fart på udgivelsen af den danske litteratur. Som nævnt lagde Dansklærerforeningen ud i 1890 med fem udgaver, og siden har foreningen med sin udgivelsespolitik inddraget stort og småt i sit program, så en bred vifte af den danske litteratur lige fra folkeviserne har været tilgængelige for dansklærerne. Dansklærerforeningen taler ikke om at udgive klassikere, men om at udsende *centrale* værker. Et blik på den senest offentliggjorte liste over Dansklærerforeningens skoleudgaver stammer fra 1960 og omfatter hele perioden fra 1890 frem til 1960, altså i foreningens første 75 år (Dansklærerforeningen 1960, s. 69-74).

Ud fra oversigten kan man opstille en hitliste over de mest anvendte – de mest populære – udgaver, idet oversigten også oplyser om oplag og nye udgaver. Foreningen oplyser fra forlagsstatistikken, at de udgaver, som er udsendt i flest oplag og i de største oplag, generelt er de udgaver, som har de fyldigste kommentarer:

Naar en Udgave som [Sv.] Gundels *Erasmus Montanus* er kommet i ikke mindre end 5 Oplag, – skønt en ukommenteret Udgave kan faas i Handelen for næsten ingen Penge, – viser dette, at man ikke blot (som det ofte siges) ikke helst vil have en helt ukommenteret Udgave, men at man endogsaa faktisk helst vil have en Udgave, der meddeler, hvilke Resultater Videnskaben nu cengang er naaet til vedrørende det paagældende Emne. (Dansklærerforeningen 1935, s. 18)

Adskillige udgivelser sørgede Dansklærerforeningen for blev ført ajour ved en ny udgiver, dvs. at indledning og noter blev nyskrevet og moderniseret i læsemetode og de oplysninger, udgiveren inddrog. Det er denne udvikling i indledningerne – på en og samme tid et stykke litteraturhistorie og metodelære – vi senere skal fordybe os i her. Vender vi os imidlertid et kort øjeblik mod oversigten over skoleudgaverne, finder vi på dansklærernes hitliste over dansk litteratur bl.a.: H. C. Andersen: *Mit livs eventyr* – Herman Bang: *Ved vejen* – St. St. Blicher: *Brudstykker af en landsbydegns dagbog, Præsten i Vejby og Røverstuen* – *Danske folkeviser i udvalg* – Johs. Ewald: *Fiskerne* – Meir Goldschmidt: *Udvalgte arbejder* – Carsten Hauch: *Søstrene på Kinnekullen* – J. L. Heiberg: *Aprilsnarrene, En sjæl efter døden og Syvsoverdag* – Henrik Hertz: *Sparekassen og Svend Dyrings hus* – Ludvig Holberg: *Den politiske kandstøber og Erasmus Montanus* – Chr. Hostrup: *Genboerne* – J. P. Jacobsen: *Udvalgte noveller* – Jakob Knudsen: *Den gamle præst* – Poul Martin Møller: *En dansk students eventyr* – Adam Oehlenschläger: *Aladdin, Hakon Jarl hin Rige og Sanct Hansaften-spil* – Fr. Paludan-Müller: *Adam Homo* – Henrik Pontoppidan: *Ilum galgebakke og Isbjørnen* – Johan Herman Wessel: *Kærlighed uden strømper* – Chr. Winther: *Hjortens flugt* (alle titler med ny retskrivning ifølge Dansklærerforeningen).

Hertil kommer den lange liste af udgaver, som er kommet i færre oplag samt de skoleudgaver, som Dansklærerforeningen har udgivet siden 1960 – og det er ikke så få heller. Alt i alt en stribe af skoleudgaver, som repræsenterer de mest kendte værker i dansk litteratur, der har klassiker-

status, og mindre kendte værker samt samlingsværker med en forfatters eller en periodes noveller og/eller digte.

Det har således i hele Dansk lærerforenings mere end 100-årige eksistens været »det kontinuerlige og centrale i Foreningens Virke: at udgive kommenterede Skoleudgaver af danske Klassikere« (Dansk lærerforening 1935, s. 17). Lad os derfor se på, hvordan Dansk lærerforeningen selv har opfattet opgaven med at udgive kommenterede udgaver.

Det afgørende er kommentaren til udgaven. Ved 50-års jubilæet var man godt klar over, at kommentarer til en udgave *kunne* betragtes som fyld, og at visse udgaver havde kommentarer, der mere var præget af fyld end indhold. Dét problem bragte et spørgsmål frem, som med mellemrum er dukket op i dansk lærernes debat: Får kommenterede skoleudgaver af dansk litteratur i virkeligheden eleverne til at vende sig mod, ja få afsky for at læse de pågældende værker? Det spørgsmål vender vi tilbage til. Lad os først se på, hvad foreningen mente en udgave burde rumme, hvis den skulle blive frugtbar. Allerede i 1935 kunne foreningen konstatere, at de nye udgaver af tidligere udsendte værker »taler deres tydelige Sprog om en Erkendelse af Nødvendigheden af Koncentration og Hensigtsmæssigheden i at incitere Eleven til Selvarbejde« (Dansk lærerforening 1935, s. 20).

For det første skulle skoleudgaven og dens kommentarer »fremdrage og vække Kærligheden til de virkelige Værdier, forbigaa det sekundære og aldrig fortabe sig i pseudovidenskabelige Enkeltsysler«. For det andet gjaldt det om »at indøve en sikker metodisk Læsemaade«. For det tredje er »det nødvendigt, at man ikke giver de unge Forestillingen om, at i Skolerne, hos Dansk lærerne, ophører Eksistensen af dansk Litteratur med Aar 1870 eller højt regnet med 1900« (Dansk lærerforening 1935, s. 19 f.). Her har vi trukket elementer af Dansk lærerforenings udgivelsespolitik frem. Skoleudgaverne skulle åbne elevernes øjne for et bestemt sæt af værdier, gøre dem i stand til at læse et skønlitterært arbejde og få udbytte deraf, samt vise eleverne, at nok har dansk litteratur en rigdom at vælge imellem i både 1700- og 1800-tallet, men det gælder sandelig også op gennem vort århundrede.

Vi kan nu gå dybere ind i forståelsen af formålet med kommenterede udgaver. I den tidlige fase af Dansk lærerforenings udgivelsesvirksomhed brugte flere udgivere for meget krudt på at kommentere elementer i teksten, som lærer og elev selv umiddelbart kunne læse eller tolke sig til. Den kommentar-praksis ændrede sig:

Det arbejdsinciterende Moment har senere Udgivere fremkaldt, derved at de kun meddeler, hvad Læseren ikke selv kan iagttage eller slutte sig til ud fra Teksten. Dette kan gøres ved direkte stillede Enkeltspørgsmål, som det er Tilfældet i Første-Udgaven af Pontoppidans »Ilum Galgebakke«, »Den første Gendarm« og »Nattevagt«. F.Eks.: Hvor foregaar Handlingen? Giv et kort Referat af Handlingsforløbet o.s.v. (Dansklærerforeningen 1935, s. 21)

Det bliver et mål at sætte elevernes tankefunktion i gang med sådanne direkte spørgsmål. Andre udgivere vælger i stedet at stille mere almene og mindre direkte spørgsmål, således som Brorson Fich gør det i sin indledning til *En dansk Students Eventyr*:

Læseren maa gøre sig klart, hvilke Kredse af Mennesker og hvilke Begivenheder der skildres i Bogen, og hvorledes Sammenhængen med Digterens eget Liv er. Han maa dernæst undersøge, hvorledes de Personer, der optræder, er bygget op o.s.v. (Dansklærerforeningen 1935, s. 21-22).

Endnu en metode, mange udgivere vælger, er at opfordre til at inddrage parallel-tekster af forfattere, som eleverne kan sammenligne med den tekst, de er igang med.

Kommentaren skal gerne markere udviklingen gennem tre stadier:

1. Den udførlige biografiske indledning, hvor det litterære værk i større eller mindre udstrækning træder tilbage i skyggen.
2. En »mangesidig og intim Fortolkning af selve Værket«, hvor udgiveren fremdrager det, han og forskningen i øvrigt ved om værket. Her skal udgiveren desuden lægge op til flere slags læsemåder: den filologiske, den æstetiske, den kulturhistoriske, den personalhistoriske etc. I jubilæumsskriftet formuleres opgaven således: Rigtigt anvendt kan eleverne da se værket stråle i mange slags lys, men anvender læreren metoderne forkert, vil værket for eleverne ofte gå »over til en Slags Sol- og Maaneformørkelse« (Dansklærerforeningen 1935, s. 22).
3. Den koncentrerede fremlæggelse af det, som ikke umiddelbart kan læses ud af værket, og som alligevel er vigtigt for at forstå værket og få indsigt i det.

Endelig skal indledningen give stof til »Arbejdsmetodens Realisation«.

Denne fremgangsmåde – vi kan kalde det for den ideelle kommentar i en skoleudgave – får følgende betragtninger med på vejen:

Til Omtalen af disse to lige nævnte Karakteristika for den moderne Skoleudgave af et dansk Litteraturværk, kunde jeg ønske at gøre den Tilføjelse, at den første Betingelse, for at en Udgiver kan give den rette Skoleudgave af et Digterværk er, at han opfylder de to Betingelser: at han evner den sympatiske Læsemaade, [dvs.] at han først oplever Værket og dernæst forstaar at objektivere sig selv over for sin Oplevelse. Den anden Betingelse er, at Udgiveren gennem Praksis er levende fortrolig med den Læsekreds, Digteren og han henvender sig til. Det vil da blive indlysende, at man vel kan sætte et Maksimumtal for Udgiverens Arbejde, at man kan angive almindelige metodiske Retningslinier; men saa sandt som Litteraturen er mangfoldig som Livet, maa ogsaa Udgiverens Arbejde afspejle denne Mangfoldighed. Ethvert Digterværk har sin Natur og kræver sin individuelle Behandling. (Dansk lærerforening 1935, s. 22 f.).

En anden kommentar finder man 50 år senere – ved Dansk lærerforeningens 100-års jubilæum, som ellers gør en dyd ud af at se fremad i stedet for at skue bagud:

I den tidlige tid gør man op med den filologisk orienterede litteraturlæsning, mens diskussionen om litteraturhistoriens placering vel strakte sig over de første to tredjedele af dette århundrede og satte sine spor i et utal af indledninger og efterskrifter. (Dansk lærerforening 1985, s. 14)

Tidligere har vi nævnt den diskussion, som vedvarende har fundet sted både i og uden for Dansk lærerforening om det fornuftige eller rimelige i at udgive skoleudgaver med kommentarer. Problemet er ikke uvæsentligt, når man vil forstå formidlingen af den danske litteraturs historie. Sat på spidsen lød spørgsmålet nemlig: Ville Dansk lærerforeningens udgaver gøre den skolesøgende ungdom illitterær? Det tør nok siges at være en påstand, der kunne få mangan en dansk lærer i folkeskole og gymnasium til at ryste på hånden.

Lad os derfor se på spørgsmålet.

Formidling – eller vejen til at skabe bogdroppere

Begrebet »bogdroppere« er nyt. Det har fundet sin faste plads gennem de senere år i dagspressens reportager om nutidens og fremtidens ungdom. Det var således ikke et begreb, et så fremtrædende medlem af Dansk-lærerforeningen som Oskar Schlichtkrull eller en så læst forfatter som Gunnar Gunnarsson kunne drømme om at tage i deres mund. Begrebet fandtes ganske enkelt ikke på deres tid. Men diskussionen om ungdommens stadigt formindskede litteraturlæsning gjorde – og den diskussion fandt som nævnt også sted i Dansk-lærerforeningen.

Allerede ved 50-års jubilæet i 1935 må Oskar Schlichtkrull tage hanen ved vingebenet og ofre plads på den diskussion, der da havde bølget frem og tilbage igennem adskillige år. I 1922 holdt Vald. Kierkegaard et foredrag i Dansk-lærerforeningen, hvor han rettede »det første effektive Angreb paa Udgavernes lange biografiske Indledninger«. Han mente i stedet, at det er værket selv, dansklæreren bør beskæftige sig med »i æstetisk og litteraturhistorisk Belysning«, og at læreren i stedet for den leksikalske ordforklaring bør gøre »Rede for Ordenes Betydning i Teksten« (Dansk-lærerforeningen 1935, s. 12).

Det var nye læsemetoder, som netop var lanceret af professor i dansk litteratur ved Københavns Universitet, Vilh. Andersen. Han havde ligeledes i 1922 udgivet et lille skrift, som imidlertid fik en kolossal betydning for undervisningen i litteratur lige fra de ældste klasser i folkeskolen til universitetet. Titlen på hans metodik var *Dansk Litteratur*, og Dansk-lærerforeningen indså hurtigt, at dens litteraturlæsning skulle læne sig op ad Vilh. Andersens synspunkter: »Næppe noget Enkeltarbejde har i saa Henseende været saa skæbnsvangert betydende...«, fastslår man ved 50-års jubilæet (Dansk-lærerforeningen 1935, s. 22).

Hvad var problemet da? Det har allerede været antydet. Oskar Schlichtkrull beskrev det uden omsvøb:

Paa Tomandsshaand og hver for sig er der ingen saa elskelige som Fagkolleger; men til Gengæld tager vi ofte Revanche i faglige Drøftelser i Blade, Tidsskrifter og paa Møder. Og det lader sig ikke nægte, at det hører til de større Sjældenheder, at der ikke i saadanne Tilfælde, paa en eller anden Maade findes et eller andet Udfald mod mindst een af Dansk-lærerforeningens Udgaver – dog hyppigst – og ofte udokumenteret – mod dem alle paa een Gang: Massens Anonymitet er bekvem. (Dansk-lærerforeningen 1935, s. 17)

Udfald mod hvad? Mod at eleverne var ved at kvæles i velmenende udgiveres pegepinde og forklaringer, når de i virkeligheden skulle lære at skelne skidt fra kanel, kvalitet fra mindre lødige tekster. Eller som problemet blev fremlagt i 1960:

Med mellemrum mødte Dansklærerforeningen en ret stærk kritik af sine »overkommenterede« udgaver, som man hævdede kvalte »ånden« i digterværkerne og bidrog til at kvæle interessen for litteratur hos eleverne, samtidig med at undervisningen var underkastet en uheldig ensretning. (Dansklærerforeningen 1960, s. 40)

Oskar Schlichtkrull satte trumf på debatten i jubilæumsskriftet fra 1935 ved at stille spørgsmålet: »...er det endelig sandt, at det er Dansklærerforeningens Udgaver, som har gjort den skolesøgende Ungdom illitterær?« (Dansklærerforeningen 1935, s. 19). Nej, lød hans svar. Tværtimod. De unge læser meget og vil gerne læse meget, og de bliver stadig bedre til at læse skønlitterære tekster. Deres læseteknik – evnen til at fortolke – bliver bedre. At beskyldte Dansklærerforeningens udgaver for at gøre eleverne lede og kede af at læse litteratur, er hos Oskar Schlichtkrull at tillægge skoleudgaverne for stor betydning. Her kommer læreren ind i billedet. Den dårlige lærer kan under alle omstændigheder ødelægge enhver time i litteraturundervisning. Den rigtige lærer kan få det rigtige ud af det. Så enkelt er det. Så beskyldningen »for Overkommentering i Dansklærerforeningens Udgaver er forlængst en Myte kun« (Dansklærerforeningen 1935, s. 21). Men Oskar Schlichtkrull må dog i samme åndedrag indrømme:

Det er en af Litteraturundervisningens Opgaver at læse op mod vor egen Tid. Men Eleverne bør være fritaget for, at den litterære Oplevelse af i Dag gøres til Genstand for alt for hyppig og alt for nærgaaende Befingren i Skolerne«. (Dansklærerforeningen 1935, s. 20)

At oplevelsen af overkommentering, befingren og ødelagte litterære oplevelser ikke har ligget alle og enhver helt fjern, kan forfatteren Gunnar Gunnarsson kommentere. I jubilæumsskriftet fra 1935 blev han sammen med Henrik Pontoppidan og Johs. V. Jensen bedt om at fortælle om at blive klassiker i Dansklærerforeningen. Gunnar Gunnarsson har hørt det omtalt, at »den sikreste Maade at vænne Folk af med at læse de Bøger, en

Mand har skrevet, ja give Ungdommen Afsmag for baade dem og ham, var at udgive hans Værker til Skolebrug« (Dansklærerforeningen 1935, s. 36). Det vil han dog se beviser for, for han håber, at det er overdrevet.

Tilbage stod diskussionen og den udvikling i skoleudgaverne, som diskussionen resulterede i. I 1943 blev det synspunkt således fremført, at udgaverne skulle nøjes med indledning og realkommentarer, mens spørgsmål og dispositioner skulle overlades til læreren: »... tendensen i de senere år har dog været færre kommentarer og kortere indledninger. Kritikken er også stort set forstummet og er blevet afløst af almindelig anerkendelse« (Dansklærerforeningen 1960, s. 41). Eller som man kunne konstatere i 1985: »... foran efterskrifterne står jo værkerne eller tekstsamlingerne. Og de skal nok klare sig. Holbergs Erasmus har i hvert fald overlevet adskillige efterskrifter« (Dansklærerforeningen 1985, s. 14).

Lad os herefter se på nogle eksempler på, hvordan udviklingen i litteraturforskningen afspejler sig i Dansklærerforeningens udgivelser.

Herman Bang som klassiker

Da Dansklærerforeningen begyndte sit virke, var Herman Bang godt i gang med sin kunstneriske løbebane. Han var samtidig med foreningens stiftere, og derfor lå det ikke lige for at udgive ham som skoleudgave. Det er derfor ganske naturligt, at Dansklærerforeningen ventede fire år efter at Bang var død, før man kontaktede Erik Rindom og bad ham forestå et udvalg af Bangs litterære arbejder som skoleudgave. Antologien *Herman Bang i Udvalg* udkom første gang i 1916 og i et nyt oplag i 1930, dog med ændringer i noterne.

Indledningsvis skal vi se nøjere på nogle principielle betragtninger, Erik Rindom gør sig om forfatterskabet. Udvalget består for det meste af romanuddrag eller uddrag af længere skønlitterære tekster og altså ikke af afsluttede helheder. I slutningen af sin indledning beklager Rindom flere gange, at han har måttet udelade tekster og tekstgrupper, som han gerne havde set i antologien. Han berører i den forbindelse det farlige ved *Haabløse Slægter*, som han tidligere i indledningen har omtalt med en bemærkning om, at det for Rindom og hans samtid kan være vanskeligt at finde noget motiv for at beslaglægge romanen. Men alligevel afholder han sig fra at tage et uddrag af netop den roman med:

... man kan finde det Forbud, som i sin Tid ramte Bøgen, nok saa urimeligt, – alligevel vilde det ikke være skønsomt en Menneskealder efter at sætte Dele af denne Roman ind i en Skoleudgave. (Rindom 1930, s. 15)

Her ligger altså en vurdering af romanen i forhold til tidens danskundervisning, uden at vurderingen uddybes nærmere.

Et andet aspekt, Rindom berører i sin indledning, er klassiker-spørgsmålet. Var Herman Bang blevet en klassiker? Og skulle han overhovedet udgives i Dansk lærerforeningen? Erik Rindom bygger sin besvarelse på følgende. Ud fra en sproglig betragtning vil man ikke kunne karakterisere Bang som klassiker: »...som sprogligt Forbillerede tør han ikke anbefales og næppe kaldes fuldgyldig« (Rindom 1930, s. 13). Sprogligt betegner Rindom Bang som søgt og affekteret. Når Rindom trods alt når frem til at rubricere Bang som klassiker, er det ud fra følgende:

Men saa vist som man ved en Klassiker først og fremmest forstaar en Forfatter, der fra væsentlige Omraader af sit Folks Liv har givet saa fuldgyldige Skildringer, at man bestandig maa søge tilbage til ham som Kilde, vil man i Fremtiden aldrig kunne frakende Herman Bang Klassiker-navnet. Paa visse Felter er han som Menneskeskildrer naaet videre end maaske nogen anden dansk Forfatter. (Rindom 1930, s. 14)

Ligesom samtidige udgivere i Dansk lærerforeningen fremhævede Blicher for hans virkelighedsskildringer af jyske typer, fremhæves også Bang for hans evne til at skildre samtidens mennesker. Herman Bangs litterære tekster kan læses som historiske kilder. Den holdning afspejler sig i Rindoms udvælgelseskriterier til antologien. Han vil hellere give eleverne et indtryk af »den ejendommelige Blanding af Vemod og Lune« hos Bang end hans »ekscentriske Yderligheder, hvor hans Mimik bliver Grimasse«. Han søger i højere grad at understrege Bangs slægtsfølelse og »indtrængende Forstaaelse af og Medfølelse med de stille Eksistenser paa Livets Skyggeside« (s. 16), hans miljøskildringer og humor. Rindom er godt klar over, at udvalget derved kan opfattes som ensidigt:

... men jeg tror, at det giver et saa fyldigt Indtryk, som Pladshensyn tillader, af den Side af Herman Bangs Forfatterpersonlighed, som sikkert vil træde i Forgrunden i Eftertidens Bevidsthed; den danske *Herman Bang*. (Rindom 1930, s. 16)

En litteraturhistorisk gennemgang

I hovedsagen er Rindoms indledning om Herman Bang en litteraturhistorisk gennemgang af forfatterskabet, bygget op omkring fikspunkter i forfatterens liv, men i øvrigt uden at knytte mange bånd mellem forfatterens levned og den kunstneriske mangfoldighed.

Rindom tager udgangspunkt i en sammenligning mellem Bangs *Haabløse Slægter* og J. P. Jacobsens *Niels Lyhne*, der begge udkom i 1880, men som repræsenterer hver sin litterære retning. Rindom karakteriserer med støtte i den samtidige kritiker C. E. Jensen Niels Lyhne som en, der gør sig mange illusioner, hvorimod William Høeg er færdig med at gøre sig illusioner. Imellem de to forfattere står ifølge Rindom 1870'ernes gennembrud. Fra denne korte litteraturhistoriske placering går Rindom over til en kronologisk gennemgang af Bangs kunstneriske virke, men dog med et kort blik på liv og levned:

Selv i en kortfattet Fremstilling som denne maa man dvæle lidt ved Slægt og Barndom, fordi Bang hører til de Forfatterpersonligheder, for hvem de nedarvede Dispositioner og de første Indtryk har haft afgørende og blivende Betydning. (Rindom 1930, s. 6)

Fremstillingen former sig dog som nævnt som en gennemgang af de forskellige kunstneriske udtryksmåder. Bang tog i brug. Først om dramatikeren Bang og hans udvikling fra dramatiker til skuespiller og sceneinstruktør og endelig til oplæser. Rindom mener ikke, at Bang udmærkede sig som dramatisk forfatter, hvorimod han lykkedes bedre som journalist og kritiker. Som forklaring herpå inddrager Rindom Bangs personlighed: Modtagelighed, fintmærende psykologisk sans og analytisk evne. Samtidig bliver forholdet til Georg Brandes nævnt. Det var køligt, og Bang

ville ikke kalde realismen for en ny åndsretning, men så den som en ny litterær metode.

Herfra går Rindom over til de skønlitterære arbejder, hvor han nævner påvirkninger fra bl.a. de franske forfattere Zola og Flaubert og den norske forfatter Jonas Lie, ligesom han fremdrager lighedspunkter mellem H. C. Andersen og Bang, med P. A. Rosenberg som inspirator. Generelt henviser Rindom meget til Rosenberg, en forfatter, der var jævnaldrende med Bang. Rindom berører et grundmotiv i Bangs romaner og noveller. Første gang citeres fra Rosenberg i omtalen af romanen *Fædra* fra 1883: »Ømhedens Forvandling til Drift og Driften som alle Ulykkers Ophav« (Rindom 1930, s. 9), mens Rindom senere skriver om *Ludvigsbakke* fra 1896, at »Grundmotivet fra tidligere Arbejder tages op paa ny; Ømheden, der bliver Drift, som gennem Skuffelse ender i Fortvivlelse« (s. 11 f.). Sammenhængen for Rindom er, at så at sige hele Bangs skønlitterære produktion »er bygget paa personlige Indtryk, Oplevelser og Erfaringer« (s. 12). Gang på gang trækker Bang på barndomsminderne.

Den analytiske del af Rindoms gennemgang koncentrerer sig om stilistiske virkemidler i forfatterskabet. Således skriver han om *Ved Vejen* fra 1886:

I sin stilfærdige og indtrængende Hverdagsskildring af det begivenhedsløse og resignerende er den udpræget dansk, og Bangs Fremstillingskunst faar her sit maaske mest fuldkomne Udtryk. (Rindom 1930, s. 9)

Her fastholder han billedet af »den danske Herman Bang«. Rindom får også med, at Bang beskriver excentriske mennesketyper og mennesker, der står alene i verden. Han uddyber det senere i en skelnen mellem den hjemlige linie og den fremmede linje i forfatterskabet, hvor han fastholder, at den hjemlige linje »først og fremmest vil bevare hans Navn gennem Tiderne« (s. 14).

Den litteraturhistoriske gennemgang af forfatterskabet slutter med en kort omtale af Bang som lyriker.

Afslutningsvis søger Rindom at karakterisere Herman Bang, primært ved hjælp af P. A. Rosenberg, som »en grublende Selvdyrker«, der ikke gennemfører refleksionen i sine arbejder, en åndsaristokrat: »Streng mod sig selv, lidenskabeligt fordømmende sine egne Drifter, og dog i en evig

Pose over for Omverdenen!« (s. 13). For egen regning konkluderer Rindom, at Bangs produktion nøje hænger sammen med hans liv, idet hans stil afspejler hans personlighed.

Sammenfatning

For Erik Rindom er det vigtigt at fremhæve det hjemlige og danske i Herman Bangs skønlitterære arbejder, hans miljøschildringer og persontegninger kan stort set tages som historisk kildestof. Hans noveller og romaner afspejler hans eget liv, og her vælger Rindom at lægge vægten på mindre kontroversielle sider af Bang. Han kan ganske vist ikke se datidens motiver for at beslaglægge *Haabløse Slægter*, men derfra og til at præsentere (dele af) romanen for skoleungdommen er der dog et stykke vej.

Rindom bygger sin forståelse af Bangs arbejder op omkring forfatterens egen livsudvikling, og han fremhæver nogle gang grundmotivet i forfatterskabet: at menneskets følelser kvæles af drifterne.

Dansklærerforeningen valgte efter udgivelsen af Erik Rindoms udvalg af Bang-tekster at udgive Bangs fortælling »Ved Vejen« – den fortælling, som Rindom selv betegner som den mest vellykkede i Bangs forfatterskab. Første udgiver af *Ved Vejen* som hovedværk var Vilh. Øhlenschläger, som blev efterfulgt af Sven Møller Kristensen.

Den selvstændige tilegnelse

Den udgave af *Ved Vejen*, som Sven Møller Kristensen udsendte i Dansklærerforeningen for første gang i 1959, indeholder både en vejledning og en efterskrift. I efterskriften tager udgiveren fat på Dansklærerforeningens tradition for at udgive skønlitterære værker med en indledning:

Jeg har ønsket at følge de nyere bestræbelser i litteraturforskningen og undervisningen, henimod en større fordybelse i selve det litterære værk og mindre hensyn til den forfatterbiografiske fortolk-

ning, og henimod større krav til elevernes egen iagttagelsesevne. (Kristensen 1961, s. 159)

To forhold peger udgiveren på. Det ene er, at tidligere udgivere i Dansk-lærerforeningen har lagt stor vægt på at fortolke det litterære værk i forholdet til forfatteren selv. Det andet forhold er, at udgiverne har haft en tendens til at bringe så uddybende indledninger, at der ikke blev overladt noget selvstændigt fortolkningsarbejde til eleven.

Derfor går Møller Kristensen fra at bringe en indledning, der i sin tolkning kan virke for autoritativ, til i stedet at bringe en vejledning. Tanken er, at eleven først skal læse den litterære tekst, indsuge de første indtryk og lade de første impulser fæstne sig – for bagefter dels at læse vejledningen og dels at gennemlæse den litterære tekst for anden og tredje gang. Udgiveren stiller mod »en vejledning til en anden og nøjere gennemlæsning, som skulle åbne øjnene for den dybere mening med teksten og for sammenspillet mellem idé og stil«, skriver han og fortsætter:

Det har været min hensigt netop kun at vejlede, at fremholde de væsentlige momenter i teksten, at give fingerpeg og eksempler hellere end at være udførlig, og dermed at sætte eleverne på sporet til selvstændig iagttagelse og tilegnelse. (Kristensen 1961, s. 159)

Efterskriften rummer desuden en tekstkritisk oplysning om, hvilken udgave udgiveren har fulgt.

Den litterære retning

Sven Møller Kristensens vejledning går to veje. Først beskriver han den litterære retning, Herman Bang tilhørte, og dernæst analyserer han den kunstneriske stilretning. De hænger naturligvis nøje sammen, for den »konsekvens, som Bang drager af det naturalistiske livssyn, svarer nøje til den kunstneriske praksis, som han udformer« (Kristensen 1961, s. 150).

Det bruger Sven Møller Kristensen sin vejledning til at påvise. Netop *Ved Vejen* viser klare og bedst både livssyn og stil, for »i denne fortæl-

ling har vi utvivlsomt det fineste udtryk for Bangs ejendommeligheder, hans syn på mennesker, hans mål som digter, og hans litterære teknik« (s. 145).

Indledningsvis beskæftiger Møller Kristensen sig med spørgsmålet om roman – novelle. *Ved Vejen* fremkom første gang i en samling fortællinger, men er den i virkeligheden en lille roman? Den har mange personer og situationer som en roman, men den skildrer ikke menneskeskæbner dybere som de fleste romaner. Den har heller ingen spændende handling eller interessante hændelser, og den diskuterer ikke problemer. Man mærker i det hele taget ikke forfatteren klart i teksten. Noget tydeligt svar giver Møller Kristensen ikke, men nøjes med at konstatere, at det drejer sig om »en fortælling om mennesker i en lille stationsby, en skildring af et almindeligt dagligdags milieu, et udsnit af virkeligheden, hvor hovedinteressen falder på en stilfærdig kærlighedshistorie med ulykkelig udgang« (s. 145).

Sven Møller Kristensen bruger sin genrediskussion til at nå frem til det karakteristiske ved Bangs kunst: At lade tingene tale for sig selv, at lade læseren selv tolke ud fra, hvad der står mellem linierne og i de sagte og usagte ord. Hans teknik er at sige tingene indirekte.

Den teknik anskuer Møller Kristensen litteraturhistorisk og placerer Bang i den naturalistiske retning i litteraturen. Møller Kristensen beskriver naturalismen som kunstform og kommer ind på, hvordan Bang kunne udnytte teknikker, han kendte fra både teatarbejde og journalistisk, i sine skønlitterære tekster.

Den naturalistiske retning hænger nøje sammen med det naturvidenskabelige livssyn, som enten kan føre til fremskridtstro og optimisme eller resignation og pessimisme alt efter ens ståsted. »Herman Bang havde de personlige forudsætninger for at tyde det nye livssyn i pessimistisk retning,« skriver Møller Kristensen (s. 148) og uddyber udsagnet med et forfatterbiografisk afsnit. Fra sig selv kendte Bang drifternes magt, som Møller Kristensen anser for at være et centralt motiv i forfatterskabet. Fra livsopfattelsen stammer grundstemningen i *Ved Vejen*, hvilket Møller Kristensen eksemplificerer.

Dermed har Møller Kristensen beskrevet naturalismen som litterær retning og vist, hvordan Herman Bang benytter filosofien bag naturalismen ud fra sit eget livssyn – med en pessimistisk grundstemning og med menneskets drift som den drivende kraft. Herfra går Møller Kristensen over til en analyse af, hvordan naturalismen og livssynet konkret udmønter sig i det litterære værk.

Den kunstneriske stilretning

Sven Møller Kristensens analyse af kunstformen i *Ved Vejen* er grundig ud fra en betragtning om, at der netop med Herman Bang og andre naturalistiske forfattere foregår en omvæltning af den litterære stil og skrivemåde, hvor de forsøgte at få sproget til at male og illudere. Forfatteren ville skrive, så læseren selv oplevede personerne og begivenhederne og dermed selv må tolke og dømme.

For at vise, hvordan det tager sig ud i *Ved Vejen*, søger Møller Kristensen først at indkredse skrivestilen impressionismen. I sin disputats *Impressionismen i dansk prosa 1870-1900* (1955) havde Sven Møller Kristensen i forvejen indgående beskæftiget sig med emnet. Han skriver i vejledningen, at den konsekvente naturalist må nøjes med at beskrive personerne udefra og udelukkende bygge på sine sanseindtryk. Beskrivelsen af impressionismen bakker Møller Kristensen op med citater fra Bangs breve, hvor udgiveren sammenfatter:

Man skal ikke beskrive, ja man skal knap nok fortælle. Man skal ikke fortælle om *tingene og personerne, men man skal vise dem, gøre dem anskuelige.* (Kristensen 1961, s. 151)

Møller Kristensen kommer her ind på diskussionen mellem Bang og forfatteren Erik Skram og perspektiverer impressionismen ved at nævne sidestykket inden for adfærdspsykologi. I Bangs litterære tekst fremtræder det som »et fremstillet skuespil«, og det medfører en bestemt stil og sprogbrug. Møller Kristensen nævner fire karakteristiske træk, som han fremhæver og underbygger med teksteksempler: 1) replikkerne får en meget stor betydning; 2) novellen er bygget op af scenebilleder uden udførligere forklaringer, der skaber sammenhæng; 3) Bang benytter fortrinsvis hovedsætninger, udsagn og replikker i stedet for en mere klassisk opbygget sætningsbrug med underordninger og sammenkædninger; 4) en kompositionsanalyse viser, at teksten består af adskilte enkeltheder, korte episoder eller situationer.

Endelig analyserer Møller Kristensen fortælleren i teksten – eller forfatterjog'et. Fortælleren er betydeligt vanskeligere at få øje på end hos Blicher, men fortælleren er der, og det bringer vejledningen eksempler på.

Herman Bang havde flere litterære forudsætninger, som Møller Kristensen nævner, men Bang havde tillige personlige forudsætninger:

Slutresultatet af disse betragtninger over livssynet og kunstformen bliver, at Bang og hans fortælling *Ved Vejen* er præget af en og samme indstilling, nemlig *den passive tilskuers*. Det er tilskueren, jagttageren, der ser på livet uden at gøre sig håb om at kunne hjælpe menneskene, og det er tilskueren, impressionisten, der gengiver sine indtryk uden at give forklaringer og konklusioner. (Kristensen 1961, s. 154 f.)

Sammenfatning

Sven Møller Kristensen vil helst beskæftige sig med værket og nedtone den forfatterbiografiske forståelsesramme. Herman Bang forsvinder ikke ud af billedet for Møller Kristensen, men han vælger at koncentrere sig om hans position i tiden og litteraturhistorien, hans placering i den litterære retning naturalismen, og hans forståelse af og brug af den kunstneriske form impressionismen. Bang inddrages i analysen af livssynet i forfatterskabet og i *Ved Vejen*, idet livssynet kan søges i Bangs personlige forudsætninger.

Men generelt koncentrerer Sven Møller Kristensen sig om værkets stil og litterære teknik mere end at han søger at fordybe sig i en fortolkning af tekstens motiver og temaer.

En anderledes pædagogik

Klaus P. Mortensens vejledning fra 1974 er en meget tekstnær læsning af Herman Bangs stil og fortælleteknik samt en grundig analyse af et centralt motiv i *Ved Vejen*. Han går i sin vejledning til opgaven på en måde, der især pædagogisk adskiller sig radikalt fra de indledninger og vejledninger, vi hidtil har undersøgt.

For det første inddrager Klaus P. Mortensen et omfattende materiale til at belyse Bang som forfatter. Det gælder ikke mindst sekundærlitteratur inden for sprog- og tekstanalyse. Nogle gange henviser han blot til den pågældende litteratur, andre gange opsummerer han hovedpunkter fra værkerne. Det sidste ses i gennemgangen af impressionismen, hvor han først refererer Sven Møller Kristensens *Impressionismen i dansk prosa*

1870-1900, hvorefter han fremdrager svenskeren Torbjörn Nilssons *Impressionisten Herman Bang* (1965) og stiller de to værkers synspunkter op imod hinanden.

For det andet arbejder Klaus P. Mortensen langt mere bevidst med eleverne end tidligere udgivere. Til hvert afsnit føjer han vejledning og spørgsmål, som sætter eleverne igang med at afprøve de fremlagte forklaringer og synspunkter på *Ved Vejen* og andre Bang-tekster. Mortensen lægger også op til sammenlignende studier mellem Bang-tekster og andre litterære tekster enten fra samtiden eller fra et tidligere tidspunkt i 1800-tallets danske litteratur. Et sted taler Mortensen om at stille tingene i relief.

Den pædagogiske fremgangsmåde hos Klaus P. Mortensen er således først at fremlægge teoretiske overvejelser om forskellige aspekter ved *Ved Vejen* og Bangs forfatterskab og så bagefter lade eleven prøve de teoretiske synspunkter af på de litterære tekster. Derved får han præsenteret teoretiske synspunkter, som vedrører Bang og den litterære retning, men det bliver i vid udstrækning eleven selv, der skal se, hvordan teori passer med praksis. Mortensens pædagogik udmønter sig i et ganske stort antal opgaver, hvor eleverne skal tage stilling, belyse, definere, bedømme og sammenligne.

Fortælleform og teknik

I den første halvdel af sin vejledning følger Klaus P. Mortensen i store træk Sven Møller Kristensens indfaldsvinkler på *Ved Vejen*. Først tager Mortensen fat på den fremstillende fortælleform, hvor han forklarer Bangs fortælleform ved at sammenligne et uddrag af *Ved Vejen* med et uddrag af B. S. Ingemanns novelle »Den gamle Rabbin«. Han konkluderer, at »der bag det grafiske og syntaktiske arrangement ligger to vidt forskellige fortællerholdninger« (Mortensen 1974, s. 199), som han kalder den fremstillende og den genfortællende fortællerholdning.

Herfra går Mortensen videre til at belyse den impressionistiske teknik, hvor han beskriver forskellen mellem Bang- og Ingemann-teksten litteraturhistorisk. Hvor den sidste betegnes som en førnaturalistisk (romantisk) tekst, er den første en naturalistisk (realistisk) tekst. Han beskriver Bangs fortælleteknik således:

Bestræbelsen i retning af ukommenteret, uforskønnet virkelighedsskildring og -analyse ytrer sig på det episke område tydeligst som en beskæring af fortællerens alvidenhed. (Mortensen 1974, s. 202)

Umiddelbart finder læsren af Bang ikke en kommenterende og vurderende fortæller, der genfortæller og reflekterer, men en neutral, skjult fortæller, som blot fremstiller og beskriver. Her inddrager Mortensen Bangs egen opfattelse af fortælleteknikken og benytter en række af Bangs journalistiske artikler til at belyse hans impressionistiske stil. Bang gik ind i et opgør med romantikken og ønskede en realistisk kunst i stedet – ikke-moraliserende og tilstræbt videnskabelig. Den litterære tekst skulle afsløre virkeligheden, men samtidig ville det blive kaotisk, fordi virkeligheden er kaotisk. Spørgsmålet for Mortensen er så, hvordan Bang overhovedet kunne skrive et værk? Løsningen for Bang var at »finde et princip, der omend ikke skaber enhed, så dog fungerer udvælgende, selektivt i forhold til virkelighedens endeløse mylder« (s. 206). Bang giver sig til at redigere virkelighedsmaterialet, som bygger på egne erindringer og erfaringer, men hos forfatteren bliver det filtreret, så kunstværket udtrykker »noget fællesmenneskeligt, som er ens til alle tider«, som Mortensen udtrykker det (s. 208). Derved bliver kunstneren en formidler på følgende måde:

... billederne, scenerne opstår som koncentrat af et umådelig stort iagttagelsesmateriale. Idet dette iagttagelsesmateriale passerer gennem erindringens filter, får kun det væsentlige, det almengyldige og dermed (ifølge Bang selv) det genkendelige lov til at løbe videre – vel at mærke i en form, som tillige fastholder virkelighedens mangfoldighed. (Mortensen 1974, s. 211)

Hos Bang skal virkeligheden fremtræde *som om* den gengives ubearbejdet af en passiv registrator, men så nemt slipper hverken Bang eller eleven hos Mortensen. Der ligger meget mere bag den tilsyneladende passive registrator. Mortensen sammenfatter sin foreløbige iagttagelse således:

Under den flimrende overflade skjuler der sig altså en dybere mening. De mange scener med replikker, gestus og glimt af omgivelserne er tilrettelagt på en sådan måde, at de ikke blot kan og skal

læses som en gengivelse af, hvad der umiddelbart udfolder sig, men også som et udsagn om, hvad der styrer og betinger denne virkelighed. (Mortensen 1974, s. 212)

I anden halvdel af vejledningen ser Mortensen nærmere på, hvad der styrer den virkelighed, læseren møder i *Ved Vejen*.

Den styrende fortæller

Hvis nogen skulle være gerådet ud i en opfattelse af, at fortælleren hos Bang er om ikke usynlig så dog stærkt tilbagetrukket, puffer Klaus P. Mortensen dem hurtigt hen på andre tanker. Han taler direkte om den styrende fortæller, og han illustrerer begrebet med en grundig analyse af *Ved Vejen*.

Mortensen taler om en direkte styrende fortæller overfor en indirekte styrende fortæller. Hos Ingemann er fortælleren direkte styrende. Hos Bang indirekte styrende, dvs. at fortælleren tilrettelægger og styrer fortællingen de steder i teksten, hvor han ikke bruger fortællerkommentarer. Mortensen uddyber fortæller-opfattelsen: Fortælleren styrer ved at beskrive nogle elementer fremfor andre og/eller at sammenstille de udvalgte elementer på en bestemt manér. Det viser Mortensen ved at analysere hovedpersonen i novellen, Katinka:

I *Ved Vejen* konfronteres hovedpersonen Katinka situation for situation med fortællingens elementer, sådan at hendes karakter gradvis aftegner sig for læseren. (Mortensen 1974, s. 221)

I denne fortolkning får læseren en central rolle, for læseren kan sætte ting og personer i forhold til hovedpersonen, som hovedpersonen ikke selv bevidst forbinder sig med. Dermed kan læseren se hendes skæbne i en større sammenhæng. Det raffinerede hos Bang er, at teksten hverken har komplicerede selvanalyser eller dybsindige refleksioner, men at fortælleren alligevel sørger for, at læseren får en indsigt i sammenhænge. »Fortælleren spiller altså direkte op til læseren – bagom eller henover personernes bevidsthedsniveau« (s. 224).

Næste skridt for Mortensen er at se på, hvordan »Katinkas skæbne fungerer med tilbagevirkende kraft på fortællingen som helhed, altså,

hvordan der opstår en *fortolkning* og dermed en vurdering af tilværelsen omkring Katinka« (s. 226).

For Mortensen er kærlighedstemaet det bærende i *Ved Vejen*. Novellen vrimler med udsagn om kærligheden, ja alle personer i novellen har deres kærlighedshistorie, så for Mortensen antager Katinkas problemer på dette område »proportioner ud over det privatpersonlige«. I kærlighedsbehovet ligger et fællesskab gemt – det fællesskab, som forfatteren er en formidler af. *Ved Vejen* registrerer de længsler, der findes hos personerne, og de muligheder for tilfredsstillelse, som foreligger for disse personer. Novellens påstand er, at kærlighedsbehovet så godt som aldrig tilfredsstilles, dvs. menneskets dybeste længsler får aldrig svar. Dét får nogle konsekvenser, og dem afdækker novellen. Nogle personer vælger en erstatning, andre et afkald, som følelsesmæssigt udmønter sig i henholdsvis nydelse og lidelse:

Ifølge *Ved Vejen* kan menneskets dybeste behov ikke tilfredsstilles. I stedet må mennesket derfor vælge mellem to udveje: At degradere længslen eller kaste sig ud i en lidelsesfuld konflikt mellem indre ønske og ydre afvisning. (Mortensen 1974, s. 235)

I analysen af kærlighedstemaet lægger Mortensen op til en analyse af hovedpersonens psyke og sociale baggrund. Han når derved frem til en karakteristik af Katinka som en stille eksistens – titlen på samling, *Ved Vejen* først blev bragt i:

Den, som lever med længslen intakt, må også blive med sin krop og bevidsthed i det smertelige – uden mulighed for at kunne dulme smerten gennem erstatningstilfredsstillelse. [...]

Katinka er således både centrum i fortællingen og repræsentant for et grundtema i forfatterskabet. (Mortensen 1974, s. 242)

Sammenfatning

Klaus P. Mortensen griber sin tekstnære læsning af *Ved Vejen* meget konsekvent an. Han tolker novellen ud fra indre kriterier, altså en nærlæsning af fortælleteknik og temaer, og han undersøger, hvordan Bangs stil og impressionistiske teknik fører frem til tolkningen. Han inddrager læ-

seren, fordi læseren er nødt til at dykke ned gennem flere (fortælle)lag for at gennemskue, hvordan fortælleren styrer langt mere, end den impressionistiske forfatter umiddelbart vil have os til at tro. Fortælleren har et samspil med læseren.

Mortensen inddrager en omfattende materialesamling for at belyse novellen, men det er altsammen litteraturkritisk og -teorisk materiale, som rummer tekstnære indfaldsvinkler til tolkning af novellen. Mortensen nævner ganske vist, at Herman Bang trak på sine personlige erindringer, når han skrev, men de personlige erindringer – det private, kunne man sige – bliver filtreret af kunstneren, så han i den litterære tekst giver udtryk for noget alment, noget fællesmenneskeligt – vort forhold til kærligheden.

Afslutning

Allerede tidligt i Dansk Lærerforeningens levetid fremførte man som ét af foreningens formål, at den skulle udgive (danske) litterære værker med indledning og kommentarer. Det var på én og samme tid en veldefineret opgave og en ramme, der kunne udfyldes med hvad som helst.

Opgaven med at sikre tilgængelige, tekstkritiske udgaver af kendte og mindre kendte værker fra dansk litteratur gennem tiderne har været prioriteret højt og har til stadighed haft stor værdi for danskundervisningen.

En anden central opgave har været at indøve en sikker metodisk læsese måde og at fremme forståelsen og oplevelsen af det litterære værk. Det har til gengæld ikke altid været en lige nem opgave at løse. Bredden i indledningerne er kolossal, hvilket nærværende analyse kun antydningvis formår at vise. Typisk for de tidlige udgaver har været at pege på forbindelser mellem det litterære værk og den omgivende verden, især forfatterens private sfære, ligesom de tidligere udgivere har brugt stor energi på at fremdrage sekundære kilder, der kan have inspireret forfatteren.

Gennem årene er kommentarerne blevet koncentreret stadig mere om det litterære værk, f.eks. virkemidler og fortælleform. Der har altid været en stor grad af frihed for den enkelte udgiver til at vælge læseformer og litteraturhistoriske oplysninger. Gennem årtierne er forbindelsen til litteraturforskningens resultater blevet synligere i Dansk Lærerforeningens udgaver.

Et centralt spørgsmål har konstant været: Kan man i danskundervisningen ikke lige så godt anvende udgaver uden kommentarer? Svaret har været nej. Men udgiverne har tilpasset sig – indledninger er blevet til efterskrifter. Først værkerne – så udenomsværkerne.

Litteratur

- Dansklærerforeningen 1885-1910*. Kbh. 1910.
Dansklærerforeningen 1885-1935. Kbh. 1936.
Dansklærerforeningen 1885-1960. Kbh. 1960.
Dansklærerforeningen 1885-1985. Kbh. 1985.
Henningsen, Sven Erik og Birte Sørensen: *Danskfagets didaktik*. Kbh. 1995.
Jørgensen, Aage (red.): *Dansk til eksamen*. Kbh. 1996.
Lund, Niels Dichow: »En teksthistorie. Brudstykker af en Landsbydegns Dagbog gennem 150 år i udgivelser, forskning og undervisning« i: Thorkild Borup Jensen m.fl. (red.): *Litteraturpædagogik*. Kbh. 1978, s. 16-50.
Møller Kristensen, Sven (udg.): *Ved Vejen af Herman Bang*. Dansklærerforeningen, Kbh. 6. opl. 1961.
Mortensen, Klaus P. (udg.): *Ved Vejen af Herman Bang*. Dansklærerforeningen, Kbh. 2. udg. 1974.
Nielsen, Geert A.: *Hovedlinjer i dansk litteraturforskning*. Kbh. 1983.
Rindom, Erik (udg.): *Herman Bang i Udvalg*. Dansklærerforeningen, Kbh. 2. opl. 1930.